

1893 (H.1309) YILINDA YOZGAT'TA HINÇAK KOMİTESİNİN TERTİP ETMİŞ OLDUĞU KİLİSE HADİSESİ

(THE CHURCH EVENT WHICH WAS ORGANISED
BY THE HINCAK COMMITTEE IN YOZGAT, 1893)

Doç. Dr. Selma YEL

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
selmayel@gazi.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi
ahmetgunduz23@gmail.com

Öz: *Hinçak Komitesi'nin reis ve yardımcılarının, teşkilat ve faaliyetleri neticesinde meydana gelen Kilise Hadisesi, çok ciddi bir hazırlık süreci neticesinde gerçekleşmiş olup, Osmanlı Devleti ve Türk halkını galeyana getirterek Ermeni sivil halkın üstüne saldırtmayı hedeflemiştir. Ermeni isyancılar tarafından isyan süresince bu sebeple Müslüman halka baskı ve zulüm yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin aldığı güvenlik tedbirleri neticesinde tutuklanmış olan Yozgat Hinçak Komitesi reisi Moruk ve arkadaşları ile isyana iştirak edenlerin suçları kanıtlanmış olup, batılı devletlerin desteğine güvendikleri anlaşılmıştır. Adil bir yargılama neticesinde isyana iştirak edenlerin cezaları verilmiştir. Bu sürece dair Başbakanlık Osmanlı arşivi belgeleri yeterli bilgi vermesine rağmen, batılı devletler ve Ermeni yazarlar aksi iddialarla, geçmişten günümüze kadar Kilise Hadisesi sonrasında Ermenilerin katliama maruz kaldığını iddia etmeye devam etmişlerdir.*

Anahtar Kelimeler: *Yozgat, Ermeniler, Hinçak Komitesi, Kilise Vakası, Moruk.*

Abstract: *The Church 'Event' took place in Yozgat as a result of planned activities by the chairmen and assistants of the Hinçak Committee. The purpose of the event was to simmer the Ottoman State and Turkish People to attack the Armenian civilian population. To that end, in the process of insurrection, Armenian rebels committed many atrocities and coercion against Muslims. As a result of measures taken by the Ottoman State, guilt of Moruk who was the Chairman of the Hincak Committee, his friends and other insurgents have been proved. At the same time it is understood that Armenian insurgents relied on Western States' support. After a fair trial, insurgents were punished. Although Ottoman archives provide sufficient information about the process, still Western States and most of the Armenian authors insistently claim that Armenians were massacred during the Church Event.*

Key Words: *Yozgat, Armenians, Comitte of Hinchak, Church Event, Moruk.*

Giriş

Ermenilerin Örgütlenmesi

1 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı kaybedilip Ayestefanos Antlaşması imzalanırken, Ermeniler, Ruslarla görüşerek, Berlin Konferansı'nda *Doğu Anadolu'da Ermeni azınlığının olduğu bölgelerde ıslahat yapılacaktır* şeklinde bir madde konulmasını temin etmişlerdir. Berlin Anlaşması'nı müteakip bir taraftan yeni bağımsızlıklarını kazanmış olan küçük devletler, diğer taraftan da toprak kopararak ayrılmak isteyen azınlık mensupları Osmanlı aleyhine genişleme siyasetini takip etmeye devam etmişlerdir. Ermeni Meselesi bu ortamda doğup, gelişmeye başlamıştır. Elbetteki bu problemin meydana gelmesinde yine başta Çarlık Rusyası ve İngiltere olmak üzere batılı devletlerin teşvik ve desteğinin büyük rolü bulunmaktadır.

Sultan II. Abdülhamit, İngiltere ve Ermenilerin ıslahat isteklerinin iç yüzünü bildiği için bu yöndeki talepleri yapmamakta direnmiştir. Sultanın sert tutumu karşısında ıslahat ve muhtariyet emeliyle hedeflerine ulaşamayacaklarını anlamış olan Ermeniler, şiddet yolunu seçmişlerdir. Bunun için 1889 yılından itibaren Hınçak, Taşnak gibi terör örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Bu örgütler, Bulgarları taklit ederek ve kan dökerek hedeflerine ulaşmayı planlamıştır.

Osmanlı Devletinde yaşayan Ermeniler, bağımsızlıklarını temin için ilk olarak 1860 yılında cemiyet kurmaya başlamışlardır. Bu cemiyetler, zamanla dış yardım ve kışkırtmalarla, Ermenileri devlete karşı ayaklandıran komiteler haline gelmiştir. Ermeni kiliseleri ve Ermeni okulları ihtilalci fikirlerin aşılandığı en önemli merkezler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu faaliyetler açıktan açığa değil, son derece insani amaçlarla teşekkül ettirilmiş gibi gösterilen cemiyetlerin çatısı altında gizlice sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu şekilde faaliyet göstermek amacıyla ilk olarak 1860'ta Adana'da Hayıresever Cemiyeti, arkasından Fedakârlar Cemiyeti kurulmuştur. 1870 – 1880 tarihleri arasında Van'da Araratlı, Muş'ta Okulu Sevenler, Doğulu ve Kilikya cemiyetleri kurulmuştur. 1880 tarihinde bu dört cemiyet birleşerek Ermenilerin Birleşik Cemiyeti adını almıştır. 1876'da Ermenistan'a Doğru Derneği, 1879'da Milliyetçi Kadınlar Derneği, 1880'de Erzurum'da Silahlılar Derneği, Kafkasya'da Genç Ermenistan Derneği, 1872'de Van'da İttihat ve Halâs Derneği, 1882'de yine Van'da Karahaç Derneği kurulmuştur.¹ Bu derneğin amacı gerekli yerlerde isyanlar çıkartmak ve gençleri silahlandırmaktır. 1881'de Erzurum'da kurulan Müdâfi Vatandaşlar Derneği de, daha sonra büyümüş, çeteler kurarak, dört yüzden fazla usta çeteci yetiştirip komutanlar atamıştır.

Taşnaksutyun Komitesi de Türkiye Ermenistanı'nı kurmak, daha sonra Rus ve İran Ermenileriyle birleşerek bağımsız Ermenistan'ı kurabilmek amacıyla 1890'da Kafkasya'da kurulmuştur. Sosyalizmi benimsemiştir. Taşnaksutyun Komitesi'nin (Ermeni İhtilâl Cemiyetleri Birliği) amacı, Ermeni örgütlerini birleştirerek Türkiye'ye geçen çetelere yardım etmek, Anadolu'da isyanlar çıkartmak suretiyle Türkiye Ermenistanı için siyasî ve iktisâdî özgürlük elde

1 Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998, s.77.

etmektedir. Nasyonal-sosyalizmi benimsemişlerdir. Taşnaksutyun Komite yönetiminin, mensuplarına verdiği emir; "...Türkü, Kürdü her yerde, her türlü koşullar altında vur! Mürtecileri, ahından dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür, intikam al!" şeklinde olup, gerekirse Ermeni halkına karşı bile silahlı eyleme teşvik edici mahiyettedir.²

Hınçak (Çan) Komitesi de Taşnaksutyun gibi Ermenilerin silahlı eylemlere başlamasını amaçlamış olup, 1887'de İsviçre'nin Cenevre şehrinde Kafkasyalı bir Ermeni olan Avedis Nazarbeg ile Marksist ideolojiye inanmış beş öğrenci tarafından kurulmuştur.³ Hınçak Komitesinin prensipleri Karl Marx'ın Komünist Manifesto'sundan esinlenilerek hazırlanmış ve üyelerinin çoğu da Rusya Ermenilerinden temin edilmiştir.⁴ Kendilerini sosyal demokrat olarak tanımlamalarına rağmen programlarında daha çok Marksizmin tesiri görülmekte olup, propaganda amacıyla Hınçak (Çan) isminde bir de yayın organı çıkarmışlardır.⁵

Hınçak Komitesinin amacı, Batı Ermenistan'ı Osmanlı Devleti'nin elinden alarak, Rus ve İran Ermenistanı'yla birleştirme suretiyle bağımsız Büyük Ermenistan'ı kurabilmektir.⁶ Bunun için de silahlı eylem yoluyla isyanlar çıkarmak metodunu kullanarak amaçlarına ulaşabileceklerini düşünmüşlerdir.

Hınçak Komitesi mensupları, bütün Osmanlı ülkesinde özellikle de Doğu Anadolu'da çalışmalarına başlamışlardır. Doğu Anadolu'da büyük bir örgütlenme çabası içine girmelerinin sebebi, zamanı geldiğinde topyekun olarak Osmanlı'ya karşı Ermenileri ayaklandırmayı gerçekleştirebilmektir. Bu sebeple de komitenin kuruluşu meşru kabul edilmiş olmasına rağmen, Doğu Anadolu'daki teşkilatlanma çabaları Osmanlı hükümetince ihtiyatla karşılanmıştır.⁷

Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Kurulmasında Rol Oynayan Kişiler, Tertip Olunan Müesseseler ve Faaliyetleri

Ermenilerin örgütlendikleri ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıkları bölgelerden birisi de Yozgat olmuştur. Orta Anadolu'da küçük bir yerleşim alanı olan Yozgat'ta Ermeni ayaklanmalarının ortaya çıkması, gerçekte Ermeni ihtilal hareketlerinin ne denli tesirli bir şekilde yayıldığını göstermektedir.

1837 yılında şehre gelen Poujoulat, şehirde 1000 Ermeni nüfusu bulunduğunu bildirmektedir. Yozgat hadiselerinin çıktığı 1893 yılında Ankara Vilayeti'ne bağlı

2 Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, ss. 87-93; Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası...* s.82, Bu kararlar içerisinde belki de en dehşet verici olanı 2 yaşından büyük bütün Türk ve Müslüman erkek çocuklarının kesilmesi talimatıdır.

3 İsmet Parmaksızoğlu (Hz.), *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emelleri*, Ankara: 1981, s.16.'den Erdal Aydoğan, "Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti ve Nizamiyesi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003 - İlkbahar 2004; <http://www.eraren.org>, (29.10.2008)

4 Erdal Aydoğan, *Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti...*, <http://www.eraren.org>

5 Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, 1995, s.22.'den Erdal Aydoğan, "Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti...", <http://www.eraren.org>

6 Cemal Anadol, *Tarih Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul, 1982, s.95.'den, Erdal Aydoğan, *Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti...*

7 Erdal Aydoğan, "Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti...", <http://www.eraren.org>

olan Yozgat Sancağı'nın nüfusunda dikkat çekici değişimler olduğu görülmektedir. Yozgat Merkez Kaza köylerinde 45.100 Müslüman 8.400 Ermeni bulunmaktadır. Boğazlıyan Kazasında 33.400 Müslüman 8.800 Ermeni, Akdağmadeni Kazasında da 27.600 Müslüman 1.690 Ermeni bulunmaktadır. Bu duruma göre; 156.000 nüfuslu Yozgat Sancağında yaklaşık 18.500 Ermeni yaşamaktadır.⁸

Yozgat'taki Ermeni nüfusun artışının temel sebebi, bölgede yaşanan huzur ve refahla ilgilidir. Batılı seyyahlar çok açık ifadelerle Ermenilerin yaşantıları ve zenginlikleri hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu huzur ve refahın bir neticesi olarak şehirde hemen hemen hiçbir suçun işlenmemiş olduğu da yine belgelerden ve seyyahların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Yozgat ile ilgili verilerin nerdeyse tamamına yakını, 1893 yılı öncesine kadar bölgedeki Ermeniler ile Türkler arasında büyük bir uyum olduğunu göstermektedir.⁹ Ancak bu durum bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu genelinde olduğu gibi Ermeni komitelerinin faaliyetleri ile sona ermiştir.

Yozgat Ermeni ayaklanmalarının başlaması ve organize olmasında tesirli olması sebebiyle en önemli gelişmelerden birisi Merzifon'da Amerikan Koleji'nin kurulması olmuştur. Yozgat'ta açılan Amerikan Misyoner Yüksek Okulu, Kayseri İstasyonunun bir uç istasyonu olmakla birlikte, ilişkilerini daha çok Merzifon'daki Amerikan koleji ile devam ettirmiştir. Bu sebeple Yozgat Protestan Ermenilerinin yönetim merkezi de Merzifon olmuştur.¹⁰

Hınçak Cemiyeti 1891'de Oriental Federation adındaki Makedon, Arnavut, Girit Yunanlı ihtilalcileri tarafından teşkil edilmiş olan birliğe üye olmuştur. Bu işbirliğinin amacı, eşzamanlı bir şekilde Osmanlı Devleti bünyesinde isyanları başlatabilmektir. Hınçak Cemiyeti de bu amaç doğrultusunda 1892-1893 yıllarında Anadolu'da faaliyete geçerek, Merzifon'da bulunan "Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi" vasıtasıyla Yozgat, Amasya, Çorum, Tokat, Ankara, Sivas ve Diyarbakır'da 5 Ocak 1893'de cami ve evlerin duvarlarına astıkları yaftalar (beyanname) vasıtasıyla halkı isyana teşvik etmişlerdir.¹¹

8 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1976, s. 464.

9 Bu hususta geniş bilgi için bkz; Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, ss.42-59.

10 Taha Niyazi Karaca, "Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmaları: Birinci Yozgat Ayaklanması", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003 - İlkbahar 2004, <http://www.eraren.org>, (29.10.2008); Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim...*, s.103.

11 Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim...* s.113; Yafta hadisesi hakkında geniş bilgi için bkz: Selma Yel ve Ahmet Gündüz; "Ermeni İsyanlarının Çıkışında İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri(1890-1895)", *XIX.yy.da Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Büyük Devletlerin Politikaları*, 22-24 Mayıs 2008, Erciyes Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu; Ahmet Kolbaşı, Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları(1892-1893), Kayseri, 2005; "... Bu isyan hareketleri, Merzifon Amerikan Koleji merkezli gerçekleşmiştir. Anadolu, 1892 yılı Ermeni olaylarında çok farklı bir hadiseye sahne olmuş ve Ermeniler bu defa Osmanlı Devlet görevlilerini çok şaşırtacak bir strateji geliştirmişlerdir. Yurtdışında basılıp, bir taraftan Ermenileri isyana teşvik eden, diğer taraftan da direkt olarak II. Abdülhamit'i hedef alarak, kabiliyetsiz ve kötü idare ile suçlayan posterler(yaftalar) duvar ve kapılara asılmıştır. Aynı posterlerde, çok yakında milyonlarca Müslüman'ı idare eden büyük bir devletin imdada geleceği ve padişahın zulmüne son vereceği de bildirilmektedir. Posterler Merzifon merkez olmak üzere, Kayseri, Yozgat, Çorum ve diğer bazı bölgelerde gizlice duvarlara asılmıştır. Burada kurtarıcı olarak geleceği müjdelenen devletten kastedilen İngiltere'dir. Yafta Hadisesi (Poster/Bildiri/Beyanname) olarak tarihe geçmiş olan bu ayaklanma provasında çok fazla can kaybı olmamakla birlikte, Batı kamuoyunun dikkati Anadolu'ya ve dolayısıyla da Ermeniler üzerine çekilmiştir. Bu hadise sebebiyle bütün şehirlerde şüpheli Ermeniler tutuklanırken, Ermeniler suçlamayı reddederek, bu bildiriilerin Müslüman softalar tarafından asıldığını iddia etmişlerdir. Bu suçlamaya delil olarak da bildirilere imza olarak atılmış olan "Vatansever İslamlar Komitesi" ifadesini göstermişlerdir. Halbuki bu hadisenin Ermeni örgütleri tarafından gerçekleştirilmiş olduğu daha sonra Nalbantyan tarafından doğrulanmıştır".

Yozgat'ta, Hınçak Komitesine nezaret eden Moruk, Sason ve Tabiri ayaklanmalarında lider olan komiteci Hamparsum Boyacıyan'ın kardeşidir. Asıl adı Jiraz'dır.¹² Moruk, aynı zamanda Kalost ismini de kullanmakla birlikte, aslen Haçin (Adana- Saimbeyli) ahalisindedir. Moruk, Kilise Hadisesi'nden 1,5 – 2 yıl önce Yozgat'a gelmiş ve Ermeni köylerinde gizlice ahaliyi Osmanlı Devleti aleyhine kıskırtmaya başlamıştır. Köylerde ve kasabalarda taraftarlar, teşkil ederek fesat hareketlerini teşkilatlı hale getirmiştir. Ermenilerden akçe talep ve tahsis etmeye başlamış olup, elde ettiği parayla silahlı süvari eşkiya grupları teşkil edererek, zaman içinde Yozgat Ermenilerine tamamen tahakküm etmeye başlamıştır. Hınçakyan teşkilatına girmek istemeyen, para vermeyen ve bu teşkilatı hükümete ihbar edeceğini söyleyen Ermenileri adamlarına öldürmüştür.

Moruk'un, bağımsız Ermenistan amacına hizmet için Ermenileri Osmanlı Hükümeti'nden ayırmak ve ahali arasında cinayet hadiseleri meydana getirmek, hükümet memurları hakkında çeşitli söylentiler çıkararak asayiş bozmak ve memleketi güvensiz göstermek... gibi son derece akıllıca geliştirilmiş bir strateji ve plan dahilinde hareket ettiği görülmektedir.¹³ Zaten Hınçakyan İhtilal Komitesi de, Moruk'u Yozgat ve civarında fesat ve karışıklık çıkarmakla görevlendirmiştir. Bu işe İstanbul'da başlamıştır. İstanbul'da kitapçı Vahram Dermarkaryan Moruk'u bu işle görevlendirmiş olup, İstanbul'dan sonra İzmir'e ve oradan İskenderun yolu ile Beş adındaki yere giderek isyan hareketlerine başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Adana'da terör elemanlarını yakalamaya başlaması üzerine Kayseri'ye kaçmıştır. Kayseri'de Derevenk manastırında ve Gemerek'te de aynı faaliyetlere devam etmiştir. Ardından o günkü şartlarda Gürün'de meşhur eşkiya İstanbullu Andon Reştoni ile ittifak kurmuştur. Andon Reştoni'nin Kayseri'de Talas ve Tavlusun'a gitmesi üzerine kendisi Gemerek'te kalmıştır. Nezak imzalı bir mektupla Derevenk Manastırı'na çağrılmasını müteakiben, yapılacak faaliyetler konusunda görüş alışverişinde bulunmuş ve de Yafta Hadisesi'ne destek vererek, Merzifon'dan Yozgat'a yafta getirmiştir.

Moruk, ardından Yozgat'a bağlı (Sarıkaya ilçesi) Terzili köyüne ve oradan Pöhrenk köyüne gönderilerek bir ay ikamet etmiştir. Pöhrenk köyünde ikamet ettiği esnada Yozgat'taki Hınçak Komitesi'ne şifreli bir mektup göndermiştir. Moruk'un mektubunun, cemiyetin kâtibi olan Sinekerim tarafından cemiyet toplantısında okunmasından sonra da Yozgat'a davet edilmiştir. Moruk, bu davet üzerine arkadaşlarından Kırkor ile Yozgat'a giderek Dermenasyan oğlu Zenik'in hanesinde ikamet etmiştir. Bu evde Berber oğlu Nezaret ve sair birçok Ermeni ile üç gün görüşükten sonra Maşlamcıyan Avadis ve Nezaret adında diğer kişiler kendisini başka bir haneye nakletmişlerdir. Burada bir haftadan fazla kalan Moruk, ardından Haralambo adında eş Ermeni asıllı Protestan mezhebenden bir Rum'un hanesine geçmiştir. Bu zaman zarfında da Ermeniler ile sürekli görüşmüş ve Yafta Hadisesi'ni müteakiben başlamış olan yargılamalar sebebiyle dağılmış olan Hınçak Cemiyeti'nin tekrar kurulması için çaba sarf etmeye başlamıştır. Maşlamcıyan Avadis, Aynazyan, Berberyan Nezaret ve diğer iki kişi ile (bu iki kişinin isimleri belirtilmiyor) toplam beş kişiden meydana gelen bir idare meclisi kurulmuştur. Bu meclisin dışında sandık meclisi adıyla üç kişiden meydana gelen bir meclis daha kurulmuştur. Örgütte gizliliğe azami derecede

12 Gültekin Ural, Ermeni Dosyası... s.118; Taha Niyazi Karaca; Ermeni Sorununun Gelişim... s.140.

13 BOA; Y.PRK.UM., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

dikkat edilmekte olup, bu üç kişinin kim olduklarını Komitesin reisi Moruk dahi bilmemektedir. Bu üç kişi ancak idare meclisinin azaları tarafından bilinmektedir.¹⁴

Moruk'un, Yozgat'ta bulunduğu sırada Ermeni erkekleriyle kadınlarının aralarında para toplayarak kendisine teslim ettikleri, hatta faaliyetlerini daha rahat yapması için kendisine bir at aldıkları, silahlı bir süvari olarak çalışmaya başladığı görülmektedir. Yozgat'ta kaldığı esnada yakın arkadaşı Kirkor ile Pöhrenk köyüne gitmiş, oradan Amasya'ya giderek Şemun adında bir şahısla görüşmüştür. Merzifon'da Leon ile silah meselesini görüşerek, Avrupa'daki Hınçaklar tarafından Adana için 2.000, Samsun için de 500 tüfek getirilmesini temin etmiştir. Bu silahlar Avusturya Devleti'nin süvarilerinin kullandığı tüfeklerin cinsindedir. Aynı günlerde Gemerek'ten Haçik adındaki komitacının da iştiraki ile Yozgat'ın Tuzkaya mahallesinde Kehribarcıyan'ın evinde isyan planlarını tespit etmeye çalışmışlardır.¹⁵

Kehribarcıyan'ın evinde yapılan toplantıda alınan kararlar, Hınçakyan İhtilal Nizamnamesi'nde tespit edilmiş olan kararlar doğrultusunda tespit edilmiştir.¹⁶ Moruk ve arkadaşları bu toplantıyı müteakiben, Yozgat Hınçak Komitesinin teşkili için çalışmaya başlamış olup, Ermeniler Kehribarcıyan'ın evine beşer kişilik gruplar halinde gelerek teşkilat bünyesinde görev almaya başlamıştır. Her beş kişi bir grup kabul edilerek başlarına bir reis tayin olunmuştur. Bu grup reislerine Ermenice Hınçak veya Honeb adı verilmiştir.¹⁷

Moruk ve yandaşlarının yaptığı çalışmalar neticesinde Hınçak komitesinin Yozgat şubesi şu şekilde teşkilatlanmıştır.

1- Teşkilatın kâtibi Maşlamcıyan Avadis

2- I. Meclis tabir edilen şube elemanları

a- Teba'a-i Devlet-i Aliyyenin Ermeni milletinden dava vekili Tekiryan Artin

b- Köseoğlu Mahallesi'nden Papaysan Ebrem

c- Sahakyan Nezaret

d- Papaysan Kirkor

14 BOA; Y.PRK.U.M., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

15 BOA; Y.PRK.U.M., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

16 Bu hususta bkz: Erdal Aydoğan; "Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti ...", ilgili kaynağa göre; Ermeni komitacılar, Hınçak Komitesi, nizamnamesinde amaçlarını şöyle açıklamışlardır: "Sosyal Demokrat Fırkası – nitekim Hınçakyan Cemiyeti- için bütün Memâlik-i Osmaniye'de yani Ermenistan, Makedonya, Arabistan, Arnavutluk ile Memâlik-i Osmaniye'nin kıtaat-ı sairesinde şu sosyalist teşkilat-ı içtimaiyesinin vücut bulması azami-i amali teşkil eylediği gibi metalib-i atiye dahi cemiyet için bir maksad-ı asgari teşkil eylemektedir. Şöyle ki: Ahalinin kendi mukadderatına hâkimiyeti esasını husule getirerek Memâlik-i Osmaniye ahalisinden müstahsil sınıfın memleketin bilcümle umur-ı siyasiyesine müdahale edebilmelerini imkanpezir etmek ve sınıf-ı mezkurun iktisadi ve tahsis-i temeddün-i terakkiyatına (cultural) nail olabilecek kaffe-i esbabını ref etmek velhasıl müstahsil sınıfın bilcümle temayülât ve metalibatını kemal-ı serbesti ile izhar edebilmesini temin edecek şerait-i siyasiyeyi icad ve erbab-ı seî için elyevm bir bargiran olan şerait-i şekileyi peyderpey tâdil ederek müstahsil sınıfın kendi ahval-i hakikiyesinin müdriki olmasını temin ve sınıf-ı mezkurun müstakil bir heyet-i siyasiye halinde teşekkülünü husule getirmek ve bununla beraber bu sınıfın vazife-i içtimaiyesinin ifası hususundaki mesainin semeredar olmasını teşhil ederek şerait-i içtimaye-i hazıra ile hadd-i azami-amele doğru hatve-endaz-i (adım atan) terakkî olmasını taht-ı temine almaktır.

17 BOA; Y.PRK.U.M., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

3- II. Meclis tabir edilen şube elemanları

- a- Papasyan Agobçıyan
- b- Tuzkaya Mahallesi'nden Aynazyan Paroluk
- c- Köseoğlu Mahallesi'nden Papasyan ağa Karabet
- d- Tekye Mahallesi'nden Gazaz Rufail oğlu Menail
- e- Köseoğlu Mahallesi'nden Kehribarcıyan Kirkor

Birinci meclis, idareye yönelik hususlar ile meşgul olurken, ikinci meclis icraat ve faaliyetler ile meşgul olacaktır. Bu iki şubenin hitabet görevini Eskipazar Mahallesi'nden Maşlamcıyan Avadis ve Tekye Mahallesi'nden Barukyan Ermenakan üstlenmiştir. Bunların dışında Köseoğlu Mahallesi'nden Devletyan Ohannes, Papaysan Koyis(?) ve Delikalyon, Tuzkaya Mahallesi'nden Karagözoğlu Misak ve Köseoğlu Mahallesi'nden Ateşoğlu Mike de icra vazifesi ile görevlendirilmişlerdir.¹⁸

Yapılmış olan teşkilat dâhilinde her beş kişi bir takım olmak üzere Tuzkaya Mahallesi'nden Kadıkıran oğlu Kirkor, Ahmet Kahya Mahallesi'nden Aminin oğlu Eriş, Köseoğlu Mahallesi'nden Efe Mihran, Tekye Mahallesi'nden Köşker oğlu Gazaros nam-ı diğer Cezayirli, Cingöz oğlu Harnot, Dermenasyan Kiragos oğlu Ezik, Köseoğlu Mahallesi'nden Samurkaşık Aleksan, Tuzkaya Mahallesi'nden Semerci Bilagos oğlu Yenik, Dermenasyan oğlu diğer Yenik, Şemskarın oğlu Agob, Mehakyan Kirkor, Çarıkçı Balyan Kirkor, Mehakyan Gazaros, gerek Osmanlı Devleti güvenlik birimleri ve Türk halkına karşı, gerekse de Hıncak Komitesinin emir ve isteklerine direnen Ermenilere karşı kullanmak üzere fedai tayin olunmuşlardır.¹⁹

Yozgat'ta Hıncak şubesi bu şekilde teşkilatlandırıldıktan sonra faaliyetlere başlamış olup, icraatları şöyledir:

1- Cemiyetin para ihtiyacını karşılamak için Hıncak İdare Meclisi tarafından bir isim defteri hazırlanmıştır. Para bağışında bulunulması için pusulalar hazırlanarak çoğaltılmıştır. Cemiyet üyelerinin tavsiyesiyle münasip görülenlere pusula gönderildiği görülmektedir. Pusulanın üzerine yazılacak para miktarının yeri boş bırakılmış olup, kimden ne kadar miktar istenecek ise ona göre rakam yazılmaktadır.

Cemiyetin meclis azalarından da para talep edildiğinde “biz azadan bulunuyoruz ne vakit olsa biz veririz diyerek kendilerini kayırdıkları ve para vermedikleri” görülmektedir. Fakat pusula gönderilmesine rağmen para vermeyen şahıslara farklı muamele edilerek zaman zaman fedailere ödürmüşlerdir.²⁰

18 BOA; Y.PRK.UM., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

19 BOA; Y.PRK.UM., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

20 BOA, Y.PRK. UM. D:32,G.96'dan naklen; Taha Niyazi Karaca; Ermeni Sorununun Gelişim... s.152, Ermeni tedhiş ve terör eylemlerine katılmak istemediği için tehdit edilmeye başlanan Hamparsum adlı Yozgatlı Ermeni, can güvenliği sebebiyle gönderilmiş olduğu İstanbul'da yine Ermeni komitelerince öldürülmüştür. Yozgat'taki Ermenilerin ayaklanma hazırlık ve planlarını Osmanlı Hükümetine haber veren Ohannes ve Rahip Mampre de evlerinin önünde aynı şekilde katledilmişlerdir.

2- Köylere gittiklerinde “Erkeklere hitaben, cesur olunuz, Osmanlı’dan ve tüfenklerinden korkmayınız Bu köylere tahsildar ve zabtiyeler geldiğinde itibar etmeyiniz. 5.000 guruş isterlerse 500 guruş veriniz. Üzerlerine de hücum ediniz derken, kızlara ve nişanlılara hitaben de, nişanlılarınıza ancak “millete hizmet ettikten sonra görüşelim” demelisiniz diyerek, telkin ve tavsiyelerde bulunmuşlardır.

3- Cemiyet üyeleri köyleri dolaşıp isyan hazırlıklarını organize ederken, dikkat çekmemek için Gürcü ve Çerkes kıyafetleri giymeye dikkat etmişlerdir.

4- İsyancı Ermenilerin bir kısmı evlerinin içerisinde hem gizli müzakereler yapılması için hem de bir tehlike karşısında kaçmak amacıyla dışarı ile bağlantı temin eden tüneller açmış olup, cemiyetin kâtabi olan Maşlamcıyan Avadis’in evinin içerisinde döşemenin altından yanındaki eve doğru gizli bir tünel yaptırdığı tespit edilmiştir.

5- Ermeni din adamları dinî görevlerini yerine getirecekleri yerde çoğu zaman Ermeni isyanında kilise ile birlikte başrolü oynamıştır.

6- Cemiyet reisi Moruk ile beraber hareket ederek, ona taraftarlık ve yol göstericisi olmuş olan Ermeni komitacılar şunlardır: Keskin Maden Kazasından Savlıyan Hacı Artin oğlu Hacı Varto, Pöhrenk Köyü’nden Deli Agop oğlu Kirkor, Kerte Köyü’nden Keşiş Mikail oğlu Mıgırdıç, Pöhrenk Köyü’nden Barsah oğlu Manik, Keskin Kazası’ndan Apan Kirkor oğlu Toros, Kara Yakup Köyü’nden Çakır Tatyos oğlu Kirkor, Gürün Kazası’nın Çakşır Mahallesi’nden Topal oğlu Nazar veled-i Manik, İncirli Gayr-i Müslim Köyü’nden Temürcü Ohan oğlu Çotur, Gürün Köyü’nden kuyumcu Bağdesar oğlu Oseb, Terzili Köyü’nden Kirkor oğlu Ermiya, Küçük Çat Köyü’nden Keşiş oğlu Kapril veled-i Ohannes, biraderi Hariton ve de Varto...

Bu şahıslar, köyleri geceleri gezip propaganda çalışmaları yapmışlar, gündüzleri ise uyumuşlardır. Köy toplantılarında, Osmanlı Devleti aleyhine konuşmalar yaparak, Rusya’dan ve İngiltere’den buraya asker gelecek biz de boş kafalılık etmeyelim hazırlıklı olalım diyerek Ermeni halkı isyana teşvik etmişlerdir. Bu faaliyetler esnasında hepsinin silahlı dolaştıkları ve de çalışmalar süresince Terzili Köyü’nde kendisine Kirkor da denilen Sarı Papaz adıyla bilinen Papaz’ın evinde ikamet ettikleri anlaşılmıştır.

7- Cemiyetin faaliyet gösterdiği bölgeler, Kara Yakup, Karahallı (Kara Halilli), Terzili, Küçük Çatlı, Pöhrenk, Karaçayır, Mağaroğlu, İncirli, Keskin, Sivas, Kayseri, Gemerek, Talas, Tavlusun, Gürün, Derevenk, Adana, Amasya, Merzifon, Huzman, Nezrili, Kerte, Burun Kışla ve Çakmak köy ve şehirleridir.

8- Köylerden asker toplayarak bunların başına Onbaşı, Çavuş, Kolağası, Yüzbaşı, Binbaşı gibi rütbeler dağıtılarak sözde askerî teşkilat kurulmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu çabalar neticesinde sadece Bebek ve Keçi Yurtlu köylerinden 60 Ermeni gönüllü Hınçak Komitesi’ne yazılmıştır.²¹

21 BOA; Y.PRK.U.M., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

1893 Kilise Hadisesi

Hınçakyan Komitesi Yozgat şubesi mensupları, Yafta Hadisesi'nden suçlu bulunmuş Ermenilerin elebaşısı olan Merzifon Amerikan Koleji Öğretmenleri Tomayan ve Kayayan'ın Batılı devletlerin baskısı sebebiyle cezalandırılmaması ve de sadece sınır dışı edilmeleri üzerine, bu yöndeki teşebbüslerine daha da güç kazanmış bir şekilde devam etmeye karar vermişlerdir.²² Erzurum Konsolosu Graves'in, Yafta Hadisesi'ni müteakiben Yozgat'taki genel durum hakkında İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Sir Clare Ford'a göndermiş olduğu raporda da Yozgat'taki huzursuzluk ve güvensizliğin devam ettiği bildirilmektedir. Graves'e göre, bu durumun tamamen ortadan kalkması için zamana ihtiyaç bulunmaktadır.²³ Ancak, Ermeni komitaları bu karışık ortamı, amaçları için daha müsait telakki etmiş olduklarından yeni bir isyan teşebbüsü için devreye girmekte gecikmemişlerdir. Yafta Hadisesi sonrasında yeniden ve son derece organize bir şekilde yeni bir ayaklanma planı yapmışlardır. Şekil itibariyle o güne kadarki Ermeni tedhiş ve ayaklanma teşebbüslerinden oldukça farklılık arz eden bu plan, daha sonra "Kilise Hadisesi" olarak isimlendirilmiştir.

Kilise Hadisesi günümüzdeki Türkiye aleyhindeki birçok iddia ve eyleme de ışık tutacak mahiyettedir. Yapılan çalışmalar neticesinde Yozgat'ın Kara Yakup ve Karaçayır Köylerindeki kadınlar, başka köylerdeki Ermeni kadınlarını da örgütleyerek, sözde Osmanlı zaptiye ve memurlarının köydeki kadınlara tecavüz ettiklerini iddia etmişlerdir. Büyük hezeyan ve yaygaralarla Yozgat merkezine gelerek, oradan şehrin kalabalık yerlerinden geçip kiliseye gitmişlerdir. Bu arada kilisedeki çan olağan dışı (hilaf-ı mutad) devamlı ve uzun bir şekilde çalınmaya başlamıştır. Çan sesini duyan, Yozgat'ta esnafılık yapan ve yapmayan Ermenilerin hepsi dükkânlarını kapayarak silahlı olarak kiliseye gitmişlerdir. Belli bir süre sonra kiliseden çıkarak huzursuzluğa meydan verecek şekilde müthiş bir karışıklık meydana getirmişler, Müslüman mahallelerine saldırmışlardır.²⁴

Yapılan soruşturmalarda şikâyet konusu olan kadınlara tecavüz hadisesinin gerçekte meydana gelmemiş olduğu anlaşılmıştır. Karaçayır ve Kara Yakup Köylerinden gelen kadınlar bir gün öncesinden Yozgat'a getirilmişler, hadisenin meydana geldiği günün bir gün öncesindeki gece bir evde gizlenmişler, hadise günü de Yozgat'a yeni gelmişler gibi hareket ettirilerek, şehrin en kalabalık yerlerinden yaygaralarla geçirilerek kiliseye gönderilmişlerdir.

Ayrıca olağan dışı çan çalınmaya başlamasıyla kendi isteği ile kiliseye gidenlerin yanı sıra, gitmek istemeyenler silahla tehdit edilerek dükkânları kapattırılmış, kiliseye gitmeleri temin edilmiştir. Gelişen hadiselerden haberdar olmayıp kiliseye silahsız gidenler de kapıdan geri gönderilerek silahlı bir şekilde gelmeleri istenmiştir. Hatta tehditlere rağmen kiliseye gitmek istemeyenler fedailere vurdurularak öldürülmüştür. Kiliseye toplanan Ermeniler nezdinde tahrik edecek şekilde bir takım nutuklar söylenmiş, toplanan halk galeyana getirilmiş ve kiliseden çıkan her Ermeni ya rastladığı bir yetişkin veya

22 Ahmet Kolbaşı, Merzifon, Yozgat,Kayseri..., s.315.

23 Ahmet Kolbaşı, Merzifon, Yozgat, Kayseri..., s.157.

24 BOA; Y.PRK. AZN. 1311.Dosya No.7/ Gömlek No:42.

çocuk fark etmeksizin Müslüman üzerine ya da grup halinde Müslüman mahallelerine saldırmışlardır. Bu hadisede Türk halkından 3 kişi öldürülürken, 6 kişiyi de yaralamışlardır.²⁵

Belgelere göre, Kilise Hadisesi'nde Yozgat Hınçakyan şubesinin elemanlarından her biri farklı görev üstlenerek, kiliseye toplanmış olan ahaliyi yönlendirmişlerdir. Örneğin; Hınçak şubesinin elemanlarından Akbaşı oğlu Papas Hotur kiliseye toplanmış olan halka söylenen nutukları teyit ederek, cemaati ikna etmeye çalışmış, Papaysan Ermek de, Ermenileri tahrik ederek dışarıya silah atmalarını temin etmiştir. Berberyan Nazar, Aynazyan Baronuk, Samurkaşık Aleksan ve Semerci Belagos oğlu Yenik, Ermeni halkın silahlı bir şekilde kiliseye toplanmalarını ve de cemaat kararıyla dükkânlarını kapatmalarını ve sürekli çan çalınmasını temin etmeye çalışmışlardır. Devletyan Ohannes, Karagöz oğlu Misak ve Cingöz oğlu Hanton ise kilisede devlet aleyhine nutuklar söyleyerek, Ermeni cemaatini Müslümanlara saldırmak üzere tahrik etmişlerdir. Ateş oğlu Mike ile Kadıkıran oğlu Kirkor da silah kullanırken, Efe Mihran Ermenileri kiliseden çıkararak Müslümanlar üzerine saldırmaya teşvik etmiştir.

Dermenasyan Kiragos oğlu Ezik, Kara Çayır ve Kara Yakup köyünden gelen kadınları karşılayıp talimatlar vererek kiliseye götürmüştür. Papaysan Agob kilisede toplanmış ahali nezdinde belinde silah olduğu halde küfürler ederek, çan çalanları organize ederken, Tekiryan Artin hadisenin yaşandığı gün kilise kapısında durup "ne duruyorsunuz artık ne olacak ise olsun" diyerek Ermenileri isyan ve çatışmaya teşvik ve tahrik etmiştir. Netice olarak bu tahrik ve teşvikler başarılı olmuş, kiliseden çıkan Ermeni isyancılar çevreye saldırmaya başlayarak şu hadiselere sebep olmuşlardır;

1- Kiliseden silahlı çıkan Ermenilerden olan Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi Karabet oğlu Markos ile kardeşi Kasap kör Matyos, Papasyan Kahis, Tuzkaya Mahallesi'nden işçi Sehak oğlu Saraç Artin, Tekye Mahallesi'nden meydan ağası Berberyan Ohannes oğulları Nezaret ve Menail, Yozgatlı Osman Kadı oğlu Salih Efendi'ye saat 07.00 sıralarında değirmene gitmek üzereyken revolverle (tabanca) ateş etmişlerdir. Salih Efendi almış olduğu yaralar sebebiyle 24 saat sonra vefat etmiştir.

2- Sungurlu zaptiyelerinden olan Çizmeci Mustafa oğlu Necip, Mirliva Osman Paşa maiyetinde Kiliseye giderek teskin-i şuriş'i (ortalığı sakinleştirme görevi) temin etmeye çalışırken, Köseoğlu Mahallesi'nden Amiş oğlu Serop'un evinden atılan kurşunla başından vurularak öldürülmüştür. Zaptiyeyi öldüren Serop'un yakalanmasından sonra yapılan soruşturmada, Hüseyin Abad Nahiyesi'nin sandık eminliğinde görevli olduğu ve izin almadan (ruhsat-ı resmîye olmaksızın) hadisenin başlamasından önce Yozgat'a geldiği öğrenilmiştir.

3- Ahmet Efendi, Sivaslı Doktor Dikran tarafından öldürülmüştür. Doktor Dikran'ın, eczacı Bedros ve kardeşi Avadis'le birlikte olduğu, bunlarla işbirliği

25 Taha Niyazi Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.138, Yaralı sayısını 6,ölü sayısını bir olarak vermektedir.

ederek eczacı Bedros'un evinin penceresinden tüfekte Ahmet Efendi'yi başından vurduğu anlaşılmıştır.

4- Yozgat'ın Yeni Cami Mahallesi'nden Kasap Köse oğlu Ahmet Efendizâde'nin 14 yaşındaki oğlu Bekir Efendi, hadisenin yaşandığı gün, Kiliseden çıkan Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi Karabet oğlu Samuel tarafından başına kama ile vurulup yaralanırken, Eski Temürcilik Mahallesi'nden Kadıkıran oğlu Ohan da yüzüne taş ile vurmuştur. Kösoğlu Mahallesi'nden Vardar oğlu Karabet de karnına kama sokmak üzereyken, Türk halkından yetişenler tarafından Bekir kurtarılmıştır. Yapılan soruşturmada Bekir'in dizlerine Samuel'in oturduğu, Aleksan'ın ise elinde bıçak ile boğazlamak üzere olduğu sırada zaptiye Ferhat oğlu Ali'yi görünce kaçtıkları ortaya çıkmıştır.

5- Yozgat'ın Eski Pazar Mahallesi'nden Bahçeci Kavas oğlu Mustafa ve Bahçeci Süleyman, aynı mahalleden Tandırcı Nişan oğlu Eriş, Saraylı Ohanoğlu Perevon ve biraderi Kirkor ve daha ismini bilmediği birkaç Ermeni tarafından yakalanarak sürüklenmiş, başına taş ile vurularak yaralanmıştır. Suçlu bulunan bu Ermenilere haricinde, Tekye Mahallesi'nden Topal Karabet oğlu Dülger Mikail, Eski Pazar Mahallesi'nden Kalemkar oğlu Minas, Tuzkaya Mahallesi'nden Semerci Asadur oğlu Kunduracı Rupen ve Eriş ve biraderi Hacının da benzeri eylemlere iştirak ettikleri tespit edilmiştir.

6- Yozgat'ın Yeni Cami Mahallesi'nden Somuncu Çavuş oğlu Mecnun adındaki çocuk değirmenden gelirken kilisenin yanındaki çeşmeye geldiğinde Kunduracı Harik bıçakla üzerine hücum etmiş ve yaralamıştır. Mecnun yaralı olarak Protestan kilisenin aralığına girip saklanırken, Kadıkıran oğlu kolundan tutup kaldırmış ve yanındaki diğer üç Ermeni isyancı da bıçak ve sopa ile vurarak şiddet uygulamaya devam etmişlerdir. Mecnun, yaralı bir şekilde evlerine doğru giderken, bu defa da kahvede berberlik yapan bir Ermeni elinde kılıçla, sen daha ölmedin mi diyerek başına hücum etmiş olup, yapılan soruşturmada, adı geçen şahısların Mecnun'u beş yerinden yaraladıkları görülmüştür.

7- Yozgat'ın Çıtak Mahallesi'nden 10 yaşındaki Memiş'e Doktor Dikran revolverle ateş ederek sol kolundan yaralanmıştır. Ayrıca Boyacı Ebrem, Kantarcı oğlu Avadis kiliseden çıkarak sen daha ölmedin mi diyerek başından kama ile yaralamışlardır. Memiş, tesadüfen oradan geçen Türk halkından birisi tarafından kurtarılmıştır. Yapılan muayenede çocukta bıçak ve revolver yaraları olduğu tespit edilmiştir.

8- Yozgat'ın Boğazlıyan Kazası'nın Reji Kolcularından İsmail ve Mirza Yozgat'a geldikleri gün kiliseden çıkan silahlı Ermeniler, üzerlerine silah atmışlar ve kaba etlerinden yaralamışlardır. Yapılan soruşturmada silah atanların Migirdiç, Karabet, Sinekerim, İskender ve Agob olduğu ve aynı zamanda da silahlı bir şekilde Müslüman mahallelerine saldırdıkları tespit edilmiştir.

9- Yozgat'ın Çıtak Mahallesi'nden Sabur oğlu İbrahim, çan çalındığı esnada dükkânını niçin kapatıp kiliseye gittiğini sorduğunda, dükkân komşusu esnaf Karabet oğlu Hacı Özek, İslam dini ve imanına söverek bir iki saate kadar ne

olacağını görürsünüz, sizin işiniz bitti demiş ve kama göstermiştir. Yapılan soruşturmada din ve imana küfür ederek, edep dışı hareketlerle tahrikde bulunduğu ve Sabur oğlu İbrahim'e silah teşhir ettiği ispat edilmiştir.

10- Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden ve mahkeme azasından Yuvakim Ağazade Kirkor, çarşıda bir kargaşalık çıkması ve Ermenilerin dükkânlarını kapaması üzerine kendisi de dükkânını kapatarak hanesine gitmiş, ancak kiliseden birkaç kişi gelerek seni kiliseden istiyorlar seni oraya götürüreceğiz diye bağırarak, tehdit etmişlerdir. Kirkor, yardımcılarının birini hükümete göndererek durumdan haberdar etmiştir. Kendisini götürmeye gelenlerin tehdit ettiklerini, kapısını kırarak içeriye girdiklerini, bu gelenlerden Şeşkar'ın Karabet oğlu Kunduracı Agob'un iki defa silah attığını, ancak hükümetten memurların gelmesi üzerine kaçtığını belirtmiştir. Yapılan soruşturmada Yuvakim Ağazade Kirkor'un söylediklerinin hepsinin doğru olduğu ortaya çıkmıştır.

11- Yozgat'ın Taşköprü Mahallesi'nden Bakkal Gazi Ağa oğlu 13 yaşındaki Yusuf adındaki çocuk, Kilisenin yukarı kapısı tarafından gelen Aynazyan Kalos ve biraderi Artin'in çocuğu tarafından yakalanarak çamura yatırılmış, Artin bıçak çekerek seni öldüreceğim diye hareket ettiği sırada Türk halkından yetişenler tarafından kurtarılmıştır. Yapılan soruşturmada dinlenen şahitlerin de tasdik etmesiyle Aynazyan Kalos'un "küçüğünü kesin ki büyüğüne sıra gelsin" diyerek hareket ettiği ve yapılanların doğru olduğu ispat edilmiştir.

12- Yozgat'ın Çıtak Mahallesi'nden Fındıklı oğlu Mustafa arpa almak için giderken, Topal muhtar oğlu Bedros, evinin penceresinden öldürmek amacıyla revolver sıkmıştır. Yapılan soruşturmada Fındıklı oğlu Mustafa'nın doğru söylediği anlaşılmıştır.

13- Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Bağçeci Kavas oğlu Kâmil, çan çalınıp Ermeniler kilisede toplanıp ardından dışarı taarruza çıktıklarında Saraylı Dülger Hamparsum oğlu Ermenek, Muhtar Hacı oğlu Avadis, Barsah oğlu Rupen, biraderi Misak, Tülükırık oğlu Gazaros, biraderi Hariton, arabacı Simon oğlu Kunduracı Hampar, Arabacı Mağar oğlu Santor, Terzi Misak oğlu Ebrem ve Ermenek, Haçatur ve diğerlerinin ellerinde bıçak, kama ve revolverlerle Müslüman halkla meskûn mahallelere hücum ettiklerini söyleyerek şikâyet etmiştir. Yapılan soruşturmada adı geçen şahıslar suçlu bulunmuştur.

14- Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kılınçoğlu Ali Usta, kiliseden çıkan Boyacı Ebrem, Kunduracı Rupen, Kalemkar oğlu Minas, Kaltakkıran oğlu Misak, Dülger Mikail, Barsah oğlu Avadis, Uzun Serkis oğlu diğer Avadis, biraderi Santor, Kantarcı Karabet, Uğurlu oğlu Avadis, Çubukçu Dede'nin oğlu Benon, biraderi Hariton ve Harsun'un ellerinde revolver, tüfek ve bıçak olduğu halde kendi hanesiyle civardaki diğer Türk hanelerine küfürler ederek saldırdıklarını söyleyerek şikâyet etmiştir. Yapılan soruşturmada Kılınçoğlu Ali Usta'nın doğru söylediği ve Ermenilerin bu fiili işlediği anlaşılmıştır.

15- Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Bahçeci İsmail oğlu Bulduk oğlu

İbrahim, isyancı Ermenilerin kiliseden silahlı çıkarak Müslüman-Türk mahallesine saldırmış olduklarını ifade etmiştir. Debbağ Markos, biraderi kör Matyos, Samuel, Kör Matyos'un oğlu Manuel, Amasyalı işçi Kaspar Karon oğlu Dülger Mikail, Dülger Ohannes oğlu Rupen, Tülükırık Hariton, biraderi Tülükırık Gazaros, Saraylı Kirkor, İşçi Mıgırdıç, Misak oğlu Ebrem, Boyacı Keyun oğlu diğer Ebrem, Şamlıyan Agop'un oğlu Harik, Köşker oğlu Gazaros ve Misak, Metil oğlu Karabet, Samkan oğlu Karabet, Gazaros oğlu Kasap Ternik, Ateş oğlu Mike, Çulhacıyan Haçatur oğlu Agop, Terzi Misak oğlu Örnik, Cacayan Artin oğlu Armiş, Artin oğlu Rupen, Mardiros oğlu Berber Karabet ve diğer oğlu Harik, Kahveci Barsah oğlu Serop, biraderi Karabet, Duvarcı Sehak oğlu diğer Karabet, Çamkar'ın Karabet, diğer oğlu Armiş, Bedik oğlu Efe Mihran ellerinde *revolver*, tüfenk, bıçak ve kama olduğu halde İbrahim'in evine kurşun atmışlar ve diğer Müslüman hanelerine saldırmışlardır. Yapılan soruşturmada Çamkar'ın oğlu Karabet ve diğer oğlu Armiş ve Barsah oğlu Karabet'in bu hadiseye katılıp-katılmadıkları kesin olarak tespit edilemediğinden beraat etmelerine karar verilirken, diğerleri suçlu bulunmuşlardır.²⁶

Kilise Hadisesi, Yafta Hadisesinde olduğu gibi, Müslüman halkı, Ermeniler aleyhine harekete mecbur bırakarak, Ermeni-Türk çatışması meydana getirmek maksadıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece batılı devletler de Hıristiyanlar Müslümanlar tarafından katlediliyorlar bahanesi ile duruma müdahale edebilme imkânı bulabileceklerdir. Fakat böyle bir çatışmanın gerçekleşmesi, Türk halkının sağduyusu ve Osmanlı güvenlik birimlerinin yeterli tedbirler almalarıyla mümkün olamamıştır. Ancak, Kilise Hadisesini planlayanlar, büyük bir cesaretle bu isyana teşebbüs edip, başlatan kendileri olmasına rağmen, hadisenin gelişimi esnasında öldürülen ve yaralanan Ermenileri delil olarak gösterip, Müslüman halkı suçlamaya çalışmışlardır. Bunun doğru olmadığı soruşturmalar neticesinde kısa süre sonra açığa çıkmış, ölen Ermenilerin çoğunun, isyana karışan (Hınçak komitesi elemanları) tarafından vurulduğu anlaşılmıştır.²⁷ Ancak patrikhane gerçekleri görmezden gelerek, aynı gün Yozgat Hadisesi'nin Karayakup ve Karçayır Köylerinde ondört Ermeni kadınının zaptiyelerce ırzına geçilmesinden kaynaklandığını öne sürerek şikâyetle bulunmuştur.²⁸

Patrikhanenin şikâyeti II. Abdülhamit'e ulaştınca derhal bir tahkik heyeti teşkil edilerek, hadisenin soruşturulmasını istemiştir.²⁹ Yapılan soruşturma neticesinde 25 kişinin hayatını kaybettiği ve binden fazla kişinin yaralandığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple de hadisenin meydana gelmesinde ve gelişiminde ihmalkâr davrandıkları gerekçesi ile Ankara Valisi ve Yozgat Mutasarrıfı görevlerinden alınmış, bölgede sıkıyönetim ilan edilmiştir.³⁰ Kilise hadisesini müteakip, Ankara'daki İngiltere Konsolosu Cumberbatch'ın büyükelçi Maslahatgüzarı Sir Nicolsan'a göndermiş olduğu raporda da, hadiseleri

26 BOA; Y.PRK. AZN. 1311.Dosya No.7/ Gömlek No:42.

27 BOA; A. Y.PRK. AZN. 1311.Dosya No.7/ Gömlek No:42.

28 BOA, Y.PRK. BŞK. D:34,G:70'den naklen Taha Niyazi Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.139.

29 BOA, Y.PRK. BŞK. D:34,G:70'den naklen Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.142.

30 B.O.A. Y. MTV. 88/100'den naklen Haluk Selvi, Yozgat'ta Ermeni Olayları(1893-1894), Doç. Dr. Günay Çağlar Armağani, Erzurum, 2004, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr>, (28.10.2008).

Ermenilerin çıkardığı rapor edilmiş olmasına rağmen, daha sonraki gelişmelerle batı basını aksi iddialarla Osmanlı Devleti'ni suçlamaya devam etmiştir.³¹

Araştırma ve soruşturmalar neticesinde, bu hadisenin meydana gelmesinde Hınçak Komitesinin iki senelik bir hazırlık evresinden sonra Yozgat ve çevresinde büyük bir ayaklanma gerçekleştirmek istediği anlaşılmıştır. Hadisenin çıkışındaki elebaşı Moruk'tur. Sıkı bir takipten sonra ele geçirilerek ifadesi alındığında da bu bilgi teyit edilmiştir.³²

Osmanlı ceza kanunnamesinin ilgili maddesi hükmünce hadiseye karıştığı ispatlanmış olanlara şöyle cezalar verilmiştir: Ermenilerin bilinen hareketlerine hizmet ve ona binaen Hınçak teşkilatına girenler, ölüm ve yaralama ve cinayete teşebbüs edenlerden tutuklanmış olan 117 şahıs hakkında, ceza kanunnamesinin 54. maddesi ekindeki "*Osmanlı Devleti'nin büyük bir parçasını veya daha ufak bir parçasını veya vilayetlerinden birini tamamen veya kısmen başka bir vilayete zorla ilhak ettirenler veya Osmanlı Devleti'nin bir parçasını Osmanlı Devleti'nden ayırmaya teşebbüs edenler idam olunur veya yapılan tahkikata göre beş seneden az olmamak üzere hapse mahkûm edilir*" ibaresi temel alınarak 13 kişinin idamına, 5 kişinin 15'er, 8 kişinin 13'er, 16 kişinin 12'şer, 4 kişinin 11'er, 10 kişinin 10'ar, 12 kişinin 9'ar, 29 kişinin 8'er, 7 kişinin 7'şer ve 1 kişinin ise 5 yıl müddetle kalebent olmalarına ve 10 kişinin de beratına karar verilmiştir.³³ Mahkeme neticesinde ceza alan Ermenilerin listesi aşağıdaki tabloda verilmektedir.

31 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Cilt 16,s.XVII'den naklen Taha Niyazi Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.143.

32 Taha Niyazi Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.140.

33 Belgedeki orijinal metin şu şekildedir: "Memalik-i Devlet-i Aliyye'nin bir kıt'a veya bir cüz'ini veyahud vilayat-ı mümtazesinden birini kâmilen veya kısmen, diğer vilayet-i mezkureye cebren ilhak ettirmeğe veyahud ale'l-ıtlak Memalik-i Devlet-i Aliyye'nin bir kıt'asını idare-i hükümetten çıkarmağa teşebbüs eden kimseler idam olunur ve medar-ı tahkik ceza ahval görülüyor ise beş seneden az olmamak üzere muvakkaten kalebent kılınur".

**(Kilise Hadisesinden Dolayı Ceza Alanların İsimleri, Şöhretleri,
Baba Adları, Aldıkları Cezalar ve Memleketlerine Dair Tablo)³⁴**

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet-gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
Moruk ve Avanesine Dair				
1	Anasıl Haçinli Jirayir nam-ı diğer Moruk ve Kalos	İdam	----	Reis
2	Keskin Madeni Kasabası'ndan Savlıyan Hacı Artin oğlu Hacı Varto	İdam	----	Refiki
3	Yozgat'ın Pöhrenk Karyesi'nden Deli Agop oğlu Kirkor	İdam	----	Refiki
4	Yozgat'ın Köhne Karyesi'nden Keşiş Mikail oğlu Mıgırdıç	İdam	----	Refiki
5	Yozgat'ın Pöhrenk Karyesi'nden Barsah oğlu Manik	İdam	----	Refiki
6	Yozgat'ın Kara Yakup Karyesi'nden Çakır Taços oğlu Kirkor	İdam	----	Refiki
7	Gürün Kasabası'ndan Çakşır Mahallesi'nden Topal oğlu Nazar veled-i Manik	İdam	----	Refiki
8	Yozgat'ın İncirli Karyesi'nden Demirci Ohan oğlu Haçatur	Kalebend	7 sene	Kılavuz
9	Gürün Kasabası'ndan Kuyumcu Bağdesar oğlu Oseb	Kalebend	7 sene	Kılavuz
10	Yozgat'ın Terzili Karyesi'nden Kirkor oğlu Ermiya	Kalebend	7 sene	Kılavuz
11	Küçük Çat Köyü'nden Keşiş oğlu Kabril veled-i Ohannes	Kalebend	7 sene	Kılavuz
Fesad Cemiyetlerine Üye olarak Destek Veren Fedai ve Canilere Dair				
12	Yozgat'ın Köse oğlu Mahallesi'nden Papaysan Agobcıyan	İdam	-----	Reis
13	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Berberyan Nezaret	İdam	-----	
14	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Dava vekili Tekiryen Artin	İdam	-----	
15	Yozgat'ın Köse oğlu Mahallesi'nden Papasyan Karabet	Kalebend	15 sene	
16	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Maşlamcıyan Avadis	Kalebend	15 sene	
17	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Ateş Mike	Kalebend	15 sene	

34 BOA; Y.PRK. AZN.1311 Dosya no: 7/ Gömlek No: 42.

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet-gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
18	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Efe Mihran	Kalebend	15 sene	
19	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Papaysan Kamiş	Kalebend	15 sene	
20	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Kadıkıran oğlu Kirkor	Kalebend	13 sene	
21	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Şeşkar'ın oğlu Agob	Kalebend	13 sene	
22	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Papaysan Ebrem	Kalebend	12 sene	
23	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Kazaz Rûfail oğlu Menail	Kalebend	12 sene	
24	Yozgat'ın Ahmet Kâhya Mahallesi'nden Amicinin oğlu Aris	Kalebend	12 sene	
25	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Köşker oğlu Kazaros nam-ı diğer Cezayirli	Kalebend	12 sene	
26	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Semerci Belagos oğlu Yenik	Kalebend	12 sene	
27	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Dermenasyan Kiragos oğlu diğer Yenik	Kalebend	12 sene	
28	Mahallesi'nden Yozgat'ın Köseoğlu Sehakyan Nezaret	Kalebend	09 sene	
29	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Papaysan Kirkor	Kalebend	09 sene	
30	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Aynazyen Baronak	Kalebend	09 sene	
31	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Karagöz oğlu Misak	Kalebend	09 sene	
32	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Cingöz oğlu Hariton	Kalebend	09 sene	
33	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Dermenasyan Kiragos oğlu Azik	Kalebend	09 sene	
34	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Samurkaşık oğlu Aleksan	Kalebend	09 sene	
35	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Devletyan Ohannes	Kalebend	07 sene	
36	Yozgat'ın Protestan milletinden Haralambo (RUM kökenli), eşi Ermeni asıllıdır.	Kalebend	07 sene	Hanesini isyancılara açmıştır.
37	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Hamamcı Gökoğlan oğlu Kunduracı Armen	Kalebend	05 sene	Kilisede Çan çalan

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet- gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
Maktul Salih ve Ahmet Efendiler ile Zabtiye Necib'in Katillerine Dair				
1	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi karabet oğlu Margos	İdam	----	
2	Anasl Sivaslı Doktor Dikran	İdam	----	
3	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Amiş oğlu Seropi	İdam	----	
Katiller İle Birlikte Silah Çekenlere Dair				
4	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi karabet oğlu Margos'un biraderi Kör Matyos	Kalebend	10 sene	
5	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi Karabet oğlu Debbağ Samuel	Kalebend	10 sene	
6	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Kör Matyos Manuel	Kalebend	10 sene	
7	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden İşçi Sehak oğlu Saraç Artin	Kalebend	08 sene	
8	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Gülbenk oğlu Çarıkçı Rupen	Kalebend	08 sene	
9	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Berberyan Ohannes oğlu Menail	Kalebend	08 sene	
10	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Hacı Agop oğlu Eczacı Bedros	Kalebend	12 sene	
11	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Hacı Agop oğlu Avadis	Kalebend	12 sene	
12	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Hamparsum'un yeğeni Kasap oğlu Karabet	Kalebend	12 sene	
Mecruh Bekir, Bağçeci Mustafa, Mecnun, Memiş, İsmail ve Mirza'yı Yaralayanlara Dair				
13	Yozgat'ın Eski Demürcilik Mahallesi'nden Kadıkıran oğlu Ohan	Kalebend	10 sene	
14	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Varvar Karabet oğlu Aleksan	Kalebend	10 sene	
15	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Saraylı Ohannes oğlu Peravon	Kalebend	12 sene	
16	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Kirkor	Kalebend	12 sene	
17	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kalhtar oğlu Menas	Kalebend	12 sene	
18	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Semerci Asatur oğlu Kunduracı Rupen	Kalebend	12 sene	
19	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Topal Karabet oğlu Dülger Mikail	Kalebend	12 sene	

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet-gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
20	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Tandırcı Nişan oğlu Arış	Kalebend	10 sene	
21	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Ayvaz İstapan oğlu Berber Mihran	Kalebend	10 sene	
22	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden kantarcı Uğurlu oğlu Avadis	Kalebend	13 sene	
23	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Köyün torunu(?) Ohannes oğlu Boyacı Ebrem	Kalebend	13 sene	
24	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Kazaros oğlu Sinekerim nam-ı diğer Zenik	Kalebend	13 sene	
25	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Amasyalı Hamal Bedros oğlu İşçi Hacı Kapsar	Kalebend	13 sene	
26	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden ammizadesi Hacı Kazaz oğlu İşçi Mıgırdıç	Kalebend	13 sene	
27	Yozgat'ın İstanbullu oğlu Mahallesi'nden Kürekçi Kabril oğlu Karabet	Kalebend	11 sene	
28	Yozgat'ın İstanbullu oğlu Mahallesi'nden Tütüncü Bedros oğlu İskender	Kalebend	11 sene	
29	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Aço oğlu Kalaycı Şişman Kerop	Kalebend	11 sene	
30	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Artinyan Karabet oğlu Agop	Kalebend	11 sene	
Hadise Esnasında Silah Kullanarak Müslüman Mahallelerine Saldıranlara Dair				
1	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Karabet oğlu Hacı Önük	Kalebend	13 sene	
2	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Çenka oğlu Köşker Sinekerim veled-i Mardiros	Kalebend	07 sene	
3	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Aynazyan Kasap Kalos	Kalebend	09 sene	
4	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden biraderi Kasap Artin	Kalebend	09 sene	
5	Yozgat'ın Çıtak Mahallesi'nden muhtar İstapan oğlu Bedros	Kalebend	10 sene	
6	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kabril oğlu Tülükırık Kazaros	Kalebend	09 sene	
7	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden karındaşı Hariton	Kalebend	09 sene	
8	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Terzi Misak oğlu Ebrem	Kalebend	09 sene	
9	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Saraylı Hamparsum oğlu Ermenak	Kalebend	08 sene	

1893 (H.1309) Yılında Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Tertip Etmiş Olduğu Kilise Hadisesi

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet- gahi, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
10	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden muhtar Hacı oğlu Çarıkcı Avadis	Kalebend	08 sene	
11	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Barsam oğlu Ermenak	Kalebend	08 sene	
12	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Misak	Kalebend	08 sene	
13	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden arabacı Simon oğlu Kunduracı Hampar	Kalebend	08 sene	
14	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden arabacı Mağar oğlu Santor	Kalebend	08 sene	
15	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Ebe Mağar'ın Agop oğlu Bağçeci Haçatur	Kalebend	08 sene	
16	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Ermenak	Kalebend	08 sene	
17	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kahveci Barsah oğlu Serop	Kalebend	10 sene	
18	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Avadis	Kalebend	08 sene	
19	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kaltakkıran oğlu Misak	Kalebend	08 sene	
20	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Uzun Serkis oğlu diğer Avadis Miğirdiç	Kalebend	08 sene	
21	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden balıkçı Toros oğlu Kantarcı Karabet	Kalebend	08 sene	
22	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Çubukçu Dedenin oğlu Penon	Kalebend	08 sene	
23	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Hariton	Kalebend	08 sene	
24	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Uzun Serkis oğlu Santor yahut Aleksan	Kalebend	08 sene	
25	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Şamlıyan Karabet oğlu Harik	Kalebend	08 sene	
26	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Bozo Karabet oğlu Misak	Kalebend	08 sene	
27	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Metil oğlu Karabet	Kalebend	08 sene	
28	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Camküs Kigork oğlu diğer Karabet	Kalebend	08 sene	
29	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Misak oğlu Terzi Önik	Kalebend	08 sene	
30	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden çulhacıyan Haçatur oğlu Agop	Kalebend	08 sene	
31	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Çeçeyan Artin oğlu Rupen	Kalebend	08 sene	

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet- gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
32	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Çeçeyan Artin oğlu Amiş	Kalebend	08 sene	
33	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden berber Mardiros oğlu Berber Karabet	Kalebend	08 sene	
34	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden karındaşı Harik	Kalebend	08 sene	
35	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden duvarcı Sehak oğlu Nalband Serkis	Kalebend	08 sene	
36	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Aynazyan Harik	Kalebend	12 sene	
37	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Güheryan İskender oğlu gavur Hacı	Kalebend	10 sene	
38	Yozgat'ın İstanbulluoğlu mahallesinden Dava Vekili Semerciyan Nihabet	Kalebend	10 sene ³⁵	

Yukarıda verilen tabloya göre -105 kişi ceza almıştır. 10 kişi ise beraat etmiştir. Hâlbuki suçlu görülenler 117 kişidir. Tablo'da iki kişi eksik görünmektedir. Bu iki şahıs araştırıldığında şu şekilde bir bilgi ile karşılaşılmaktadır. Yozgat Kilise Hadisesi'ne karıştığı sabit görülen Yozgatlı Kehribarcıyan Kirkor, kendisine adliyeye gelmesi için ihtarname gönderildiği halde gitmemiştir. Kendisini mahkemeye götürmek için evine gelen polis komiserine karşı koyarak, silahla yaralamıştır. Bu hadiseden bir gün sonra evinin etrafı sarılarak teslim olması istenmişse de askerlerin üzerine silah sıkmış ve ancak yaralı olarak ele geçirilmiştir. Kehribarcıyan Kirkor adliyeye götürülürken, hadiseler sebebiyle gergin olan Müslümanlar ve Ermeniler birden bire birbirine girmiş, تنها sokak aralarında çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca Ermeni evlerinin damlarından silah atılmaya başlanmıştır. Bu çatışma esnasında ölen olmamakla birlikte, yaralananlar olmuştur. Bunlar da hafif düzeyde “ tırnak yarası durumunda olduğundan” kimse davacı olmamıştır. Yapılan soruşturmada hadiseye müdahil olanlar saklandıklarından tespit edilememişlerdir. Yaralı olarak ele geçirilen Kehribarcıyan Kirkor almış olduğu yaralardan dolayı bir gün sonra ölmüştür. Adları belgelerde geçmemekle beraber 117 kişi de Yozgat hapishanesinde tutuklu buldukları sırada “ağır küfürlerle” diğer mahkûmları tahrik etmeleri üzerine çıkan isyan neticesinde öldürülmüşlerdir.³⁶

Osmanlı Devleti, açıktan açığa devlet otoritesine karşı bir ayaklanma olan bu hadise sonrasında da aynen Yafta Hadisesi'nde olduğu gibi adalet yolundan ayılmamaya gayret sarf etmiştir. Yozgat Kilise Hadisesi esnasında Devletin gayet objektif davrandığı, hiçbir tarafa haksızlık yapmadığı görülmektedir. Suçluların kim olduklarına bakılmaksızın gerekli cezalar verilmiştir. Hadise ile ilgili olarak sadece Ermeniler ceza almamış, aynı zamanda Müslümanlardan da

35 BOA; Y.PRK. AZN. 1311.Dosya No.7/ Gömlek No:42.

36 BOA; Y.PRK. AZN. 1311.Za.7, Dosya no: 7/ Gömlek No: 32.

(Türklerden) ceza alanlar olmuştur; Suçu sabit görülme ve de yeterli delil bulunmayan Ermeniler serbest bırakılmıştır

1- Kehribarcıyan Kırkor'un yakalanıp adliyeye götürüldüğü esnada çıkan karışıklıkta yakalanan Tuzkaya Mahallesi'nden Mehak oğlu Agob, adliyeye götürüldüğü esnada Türkoğlu Kasap Hasan ve Zaptiye Kara Mıstık (Mustafa), İbiş ve Rüstem tarafından kasatura ve balta ile yaralanmıştır. Kehribarcıyan Kırkor'un bu yaralardan öldüğünün tespit edilmesi üzerine, Türkoğlu Kasap Hasan ve Zaptiye Kara Mıstık (Mustafa) ile İbiş ve Rüstem'e Osmanlı Ceza Kanunnamesinin 45. ve 174. maddesine göre 15'er sene kürek cezası verilmiştir.

2- Evi isyan teşebbüsünün gerçekleştiği mahallede olan Tuzkaya Mahallesi'nden Muhzır Ahmet'in yeğeni Çolak Hüseyin'e de, "ne duruyorsun Ermeniler evini bastı" şeklinde söylenmesi üzerine, arkasına bir çifte (tüfek) ve eline revolver alarak aynı mahalleden Ermeni Avakim'in evine girerek alınının ortasından vurmuştur. Hâlbuki isyana iştirak etmemiş olan Avakim, hadisenin gelişimi sırasında evinde kalmıştır. Yapılan soruşturmada, Çolak Hüseyin'in haneye tecavüzü sabit olduğundan Osmanlı Ceza Kanunnamesinin 175. maddesine göre idamına karar verilmiştir.

3- Ali Haydar, Tuzkaya Mahallesi'nden Santorcu Simon'u, evinin önünde ayağından vurması sebebiyle Osmanlı Ceza Kanunnamesinin 175. maddesine göre cinayete teşebbüsten 8 sene müddetle kürek cezasına çarptırılmıştır.³⁷

Ermenilere yönelik saldırıların soruşturulmasında dinlenen şahitlerin hepsinin Ermeni halktan seçilmiş olmaları son derece dikkat çekicidir.³⁸ Bu da Osmanlı yargı sisteminin Kilise Hadisesi sonrasında ne denli tarafsız bir şekilde çalıştığının açık bir göstergesidir.

Sonuç

Yozgat Ermeni isyanı hadiselerinin meydana gelmesinde tesirli olan Hınçak Komitesi, yeterince teşkilatlandıktan sonra isyan için bahane aramış ve önce Yafta Hadisesi ile daha sonra da gerek Türk ve Müslüman halkın gerekse de Ermenilerin en hassas oldukları Namus Meselesini kullanarak Kilise Hadisesi'ni gerçekleştirmişlerdir. Yozgat Hınçak teşkilatına, bölge Ermeni halkının tamamı iştirak etmemiştir. Ancak günümüz Türkiye'sinde PKK'nın Güneydoğu halkına tatbik etmekte olduğu baskı politikasında olduğu gibi, Hınçak Komitesi de, kendilerine para vb konularda destek vermeyen Ermenileri tehdit etmiştir. Hınçak Komitesi de, Ermeni halktan zorla para toplamış, teşkilata dâhil olmak istemeyen ve de maddi destek vermeyenlerden bazılarını fedailerine öldürmüştür. Benzerlik sadece bununla sınırlı olmayıp, aynı zamanda da gerek Hınçak Komitesi, gerekse de PKK başlangıçta Marksizm ideolojisi doğrultusunda faaliyete başlamalarına rağmen, gerçekte ırkçı denilebilecek ölçüde milliyetçi

37 BOA; Y.PRK.AZN, 1311.Za.7., Dosya No:7./ Gömlek No:32. (Bu bilgilerin tümü adı geçen dosyadan tespit edilmiştir)

38 BOA; Y.PRK.AZN, 1311.Za.7., Dosya No:7./ Gömlek No:32.

yaklaşım sergilemişler ve de sergilemeye devam etmektedirler. Terör ve teröristlerin kullandığı silah ve stratejiler zaman içinde değişikliklere maruz kalsa da, PKK ile Hınçak Komitesi arasında büyük benzerliklerin mevcut olduğu görülmektedir.

Yozgat'ta tehciye kadar bir daha Yafta ve Kilise Hadisesi kadar büyük bir başka ayaklanma teşebbüsü meydana gelmemiş olmakla birlikte, Ermeni ayrılıkçıların faaliyetleri devam etmiştir. Batılı devletler, gerçek suçluların kim olduğunu görmezden gelerek, Ermeni isyancıları mağdur ve mazlum ilan etmek suretiyle hadiselerin gelişimine zemin hazırlamışlardır. 1890–1896 yılları arasında birbirinin peşi sıra Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde meydana gelen Ermeni isyanlarının Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerle neticesiz kalması, genelde Batı tarafından tepkiyle karşılanırken, Ermeni yazarlarının geneli tarafından da soykırım olarak gösterilmeye çalışılmıştır.³⁹ Geçmişten günümüze kadar da bu iddialara devam etmişlerdir. Halbuki belgelerle de ortaya konulmaya çalışıldığı gibi Yozgat Kilise Hadisesi, Türk halkının güvenliğini ve devletin bütünlüğünü tehdit ettiği kadar, birlik ve beraberlikten yana olan Ermenilere karşı da bir baskı ve tedhiş hareketi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin güvenlik birimleri yetkileri çerçevesinde hadiselerle müdahale ederken, yargılama süreci de aynı şekilde gerçekleştirilmiş ve hadiseye karışan Türklere suçlu görülenler de cezaya çarptırılmıştır. Ancak alınan tedbirlerle hadiselerin hızı azaltılmış olsa da, bütün Anadolu genelinde olduğu gibi Yozgat'taki bu karışıklıklar da 1915 Ermeni Tehciri'ne kadar devam etmiştir.

Netice olarak bugün şunu söylemek mümkündür; Ermeni Meselesi, temelinde Batılı büyük devletlerin menfaatlerinin korunmasının ve geliştirilmesinin yattığı bir olgu olup, hem Türk Halkının hem de Ermeni halkının uzun yıllar acı çekmesine sebep olmuş ve de iki Millete de zarar getirmiştir. Bu sebeple de kökü dışarıda olan bölme ve parçalamaya yönelik ideolojik fikir ve hareketlerin gelişmesine fırsat verilmemelidir.

39 Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim...*,s.169.